

De taal en het typewerk zijn uitermate verzorgd. Foutjes of vergissingen moeten met een loep gezocht worden (bijvoorbeeld 'Monballyu, L.' in plaats van 'J.' in de bibliografie, 'seculiere' in plaats van 'reguliere' in noot 151 op pagina 89, identieke voetnoten pagina 188-189 noot 289-290). De gehanteerde termen worden uitgebreid gedefinieerd en in hun historische context geplaatst (bijvoorbeeld een niet gebruikelijke zin van 'soevereiniteit', 106-110, of het onderscheid 'kasselrij/kastellenij', 180 noot 248). Het geheel is weliswaar geen leesboek, maar een naslagwerk, duidelijk opgebouwd en rijk gestoffeerd. Heirbaut voorzag zijn studie van een gevuld en zeer nauwkeurig voetnotenapparaat. De auteur slaagt erin de 'eigen' periode kritisch te vergelijken met de toestanden voor en na, alsook met de gelijktijdige evoluties in andere Europese regio's (zoals vele jonge academici weidt de schrijver wel eens uit over aanverwante problematieken, die voor de eigenlijke studie niet relevant zijn, maar alleen wat eruditie etaleren, zo bijvoorbeeld de afweging van Milsoms en Palmers visies op het ontstaan van de Engelse *common law* in voetnoot 17 op bladzijde 19 of de lotgevallen van Mitteis in Duitsland op bladzijde 23). Op minstens een tiental plaatsen worden aanvaardbare argumenten aangereikt om af te rekenen met stellingen van rechtshistorische autoriteiten als Godding (88 noot 142), Ganshof (156 noot 150), Gilissen (158-160) en Bloch (296 noot 211). Omwille van de honderden bronverwijzingen is het echter jammer dat een trefwoordenregister ontbreekt. Talrijke lokale geschiedenisvorsers zouden handig gebruik kunnen maken van de citaten en verwijzingen in de voetnoten, maar weinigen zullen ze wellicht vinden. Nochtans dient elke mediëvist en elke Vlaamse vorser minstens van het bestaan van dit boek op de hoogte te zijn. Samen met Opsommers opus vormt het de integrale beschrijving van het Vlaamse leenrecht, overzichtelijk, diepgaand en exhaustief. Het werk getuigt van historiografisch vakmanschap en juridische expertise.

Georges Martyn

J.-M. Yante, *Le Luxembourg mosellan. Productions et échanges commerciaux 1200-1560* (Mémoire de la Classe des lettres, 3e série XIII; Brussel: Académie royale de Belgique, 1996, 539 blz.+1 microfiche, 1850 BF, ISBN 2 8031 0137 8).

Dit boek is de neerslag van een doctoraatverhandeling die in 1982 (!) in Louvain-la-Neuve, onder supervisie van de betreurde Leopold Génicot, *godfather* van een hele generatie Waalse historici, tot stand is gekomen. Wie publiceert in de reeks van de Belgische Koninklijke Academie verwerft uiteraard uitzicht op de eeuwigheid, maar om redenen van wetenschapsstrategische aard ware een wat vlugger publicatieritme welkom geweest. Ondertussen, in 1989, heeft de auteur nog een bijkomende thesis verdedigd aan de Parijse Ecole des Hautes Etudes (4e sectie) over de tol van Sierck-sur-Moselle (1424-1549), die met de bijhorende bronneneditie eveneens in 1996 verschenen is als nummer 30 in de reeks 'Veröffentlichungen' van de 'Kommission für Saarländische Landesgeschichte und Volksforschung'. De voornaamste bevindingen uit deze publicatie worden nogmaals hernomen in het hier aan de orde zijnde boek.

Dit draagt heel sterk het stempel van de jaren waarin het geconcipieerd is en is als dusdanig ongewild een illustratie van het feit dat historiografische modes en tradities wel vlug evolueren. Het Luxemburg van de heer Yante heeft een regionale monografie opgeleverd, die sterk beïnvloed is door de opvattingen terzake van Fernand Braudel zoals verwoord in diens 'les jeux de l'échange' (1979), een soort van economische geschiedschrijving waarin de concrete actoren bij momenten ver te zoeken zijn en hun rol overgenomen lijkt door handelsstromen,

producten, geopolitieke strategieën en handelsplaatsen. De rurale onderbouw dient als basis voor de economische en commerciële uitbouw van de regio Luxemburg, die uiteraard samenvalt met het oude graafschap van die naam, maar in feite bepaald wordt door de marktsituatie gecreëerd door de aanwezigheid van Maas en Moezel 'deux vecteurs de civilisation' om de uitdrukking uit het soms wat gezwollen taalgebruik van de auteur aan te halen. Binnen dit kader is alles geteld wat, de niet altijd gelukkige bronnenoverlevering in acht genomen, telbaar was. Yante steekt zelf in zijn inleiding een waarschuwend vinger op wanneer hij het over kwantificatie ten allen prijze heeft (9-11), bewust als hij zich is dat de voorkeur voor een kwantitatieve benadering in de tussentijd in vraag is gesteld, maar gaandeweg laat hij alle teugels los. Dit voert tot een bijwijlen niet bepaald erg leesbaar betoog, maar het levert wel de zekerheid op dat men hier, in de beste positivistische traditie van de Belgische mediëvistiek (het voetnotenapparaat is bij momenten bloedstollend imposant), een erg volledig beeld krijgt van wat over de Luxemburgse economie kan geweten worden. Het lijkt ondenkbaar dat een belangrijke bron aan de aandacht van archivaris Yante zou zijn ontsnapt. Het boek kent dan ook een bijna voorspelbare klassieke opbouw: voorstelling en kritiek van de bronnen, gevolgd door een eerste gedeelte waarin de basisproductie wordt behandeld. Eerst in de agrarische sector, met de graanteelt op kop en de wijnbouw als verdienstelijke tweede, vervolgens in de secundaire sector met als belangrijkste sectoren: metallurgie, textiel en lederbewerking. In een tweede deel gaat Yante in op de circulatie van deze goederen: via waterweg (hoofdzakelijk de Moezel en enkele bijrivieren) en over land, waarbij Luxemburg lijkt te profiteren van zijn positie dwars over de verkeersassen tussen Vlaanderen en Noord-Italië en van Lotharingen naar het Rijnland (Aken en Keulen). Deel drie behandelt de organisatie van de handel: het netwerk van handelsplaatsen, reglementering en kredietmogelijkheden (met enkele belangrijke aanvullende gegevens over het optreden van joden in de oude Nederlanden) en een 'conjuncturele' benadering van de handel aan de hand van indirecte indicatoren, die doorgaans op verschillende vormen van stedelijke assisen of heffingen op stedelijke infrastructuur (meetinstallaties, waag, verkoopstalletjes) terug te voeren zijn. Een apart en belangrijk hoofdstuk is voorbehouden aan de jaarmarkten, waarbij ook institutionele vernieuwende inzichten worden aangereikt. Een laatste deel gaat nader in op de handelsrelaties met de 'buitenwereld'. Dit deel is opvallend bescheidener dan de voorafgaande, wat uiteraard niet aan de auteur kan worden toegeschreven. Het weerspiegelt integendeel het uitgesproken bescheiden karakter van de Luxemburgse economie: een perifeer gebied dat bij momenten een graantje meepikt van de gunstige conjunctuur die in de aangrenzende gebieden heerst, maar in de feiten nog een sterk autarkisch en op zichzelf teruggeplooid karakter vertoont. In de bijlagen worden de metrologische en monetaire specificiteiten toegelicht. Het omvangrijke kwantitatieve dossier (opbrengsten van tolleren, stedelijke accijnzen, prijzen en pachtopbrengsten) dat in het betoog hoofdzakelijk in synthetische tabellen wordt besproken, wordt exhaustief op een microfiche bijgeleverd. Uitvoerige indices op persoons- en plaatsnamen maken van dit boek een naslagwerk voor wie ooit met een aspect uit de geschiedenis van het oude Luxemburg wordt geconfronteerd. Als dusdanig verdient de auteur erg veel lof, ook veel waardering voor de aanhoudende moed om dit niet altijd dankbare dossier te hebben behandeld. Men moet ongetwijfeld iets van een Luxemburgs patriot in zich hebben om dit tot een goed einde te brengen. Want opwindend is het allemaal niet: op amper tweehonderd kilometer van de toenmalige handelsmetropool Brugge, reduceert het economische leven zich bij wijze van spreken tot het tellen van het aantal varkens dat via de tol van Sierck op de Moezel verhandeld wordt. Een en ander leidt er ook toe dat de auteur binnen zijn Luxemburgs denkkader soms wel erg zware uitdrukkingen aanwendt om op zich tamelijk onschuldige vaststellingen te omschrijven. Hyperbolen en een

zekere myopie zijn nooit veraf. Zo vernemen we op pagina 122 dat de laatmiddeleeuwse crisis ook in de stad Luxemburg tot een exodus aanleiding heeft gegeven. Bron hiervoor is het voorkomen van twee wevers in Genua en nog eens twee inschrijvingen van Luxemburgers (met maar liefst 25 jaar interval) in het Florentijnse lakenambacht... Op pagina 95 heet het dat dezelfde crisis het Luxemburgse 'ecosysteem' grondig heeft dooreengeschud, terwijl in het voorafgaande betoog overtuigend wordt aangetoond dat pas in de zestiende eeuw enig inzicht in de economische waarde van het woud is gegroeid, voordien pleegde men ronduit roofofbouw... Wanneer Yante het over Luxemburg-stad heeft, noemt hij deze erg bescheiden nederzetting steevast 'la capitale'. Een erg vleiende en op het randje van het misleidende benaming voor een erg bescheiden stad, zeker als men deze meet aan het stedelijk netwerk in de meer urbane delen van de Bourgondische Nederlanden, Vlaanderen en Brabant en aan het nabije Rijnland. Een poging om de verschillende nederzettingen onderling demografisch te vergelijken ware voor de niet-Luxemburgse lezer wel nuttig geweest. Maar daartegenover staat dat Yante de economische geschiedenis van de late middeleeuwen verrijkt heeft met een erg degelijke bespreking van de betekenis van de vorstelijke vrijgeleide (het fameuze 'conduit'), met een belangrijk dossier over het belang van een regionaal wegennet vertrekkend uit de Gallo-Romeinse situatie en met een globale kennis over een perifeer gebied van het economisch ook erg verscheiden Bourgondisch statencomplex.

Marc Boone

J. Mertens, ed., *Crux et arma. Kruistochten, ridderorden en Duitse Orde* (Bijdragen tot de geschiedenis van de Duitse Orde in de balije Biesen, IV; Bilzen: Historisch studiecentrum Alden Biesen vzw, 1997, 281 blz., ISBN 90 802208 3 3).

Sinds 1994 geeft het Historisch Studiecentrum Alden Biesen de reeks Bijdragen tot de geschiedenis van de Duitse Orde in de balije Biesen uit. De vierde publicatie in deze reeks is de bundel *Crux et arma*. Dit werk is de neerslag van twee congressen over de architectuur van de Duitse Orde en haar aanwezigheid in West-Europa. Niet alle bijdragen in deze bundel hebben echter betrekking op een van deze twee thema's. In de artikelen van U. Vermeulen en H. Samsonowicz staan respectievelijk de kruistochten naar het Heilige Land en de kruistochten in Oost-Europa centraal. K. Elm en J. Fleckenstein concentreren zich op de ridderorden in het algemeen.

Ruim de helft van de bijdragen in deze bundel besteedt aandacht aan de Duitse Orde in West-Europa. H. Samsonowicz neemt, in een tweede bijdrage van zijn hand, de handel van de Pruisische ordestaat onder de loep. Hij onderscheidt hierbij een vijftal regio's waarmee de orde handelscontacten onderhield. De afbakening van enkele van deze regio's is echter niet altijd even gelukkig gekozen. Zo kunnen Schotland, Frankrijk, Denemarken en Lübeck gezamenlijk toch moeilijker als een regio beschouwd worden, maar zijn het veeleer aparte afzetmarkten. Veruit de belangrijkste afzetmarkt voor de Duitse Orde was Vlaanderen, waar de orde een eigen handelscentrum in Brugge bezat.

Deze plaats speelde ook een rol in de financiering van de Pruisenreizen van de Europese adel. W. Paravicini laat zien dat de Pruisenvaarders hun reis konden financieren door middel van leningen die zij in Pruisen sloten en pas bij terugkomst in Brugge aflostten. Een probleem dat Paravicini in het begin noemt is de 'geografische paradox' tussen de herkomst van deze Pruisenvaarders en de verspreiding van de Duitse Orde. Hij legt een verband tussen de aanwe-